Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ У ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Монографія

За заг. наук. ред. проф., член-кор. НАПН України
Балуха В. О.

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2020

УДК 009:130.2
Ф 423

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 12 від 21 грудня 2020 року)

Рецензенти:
Кочубей Н. В. – доктор філософських наук, професор
(Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)
Кралюк П. М. – доктор філософських наук, професор
(Національний університет «Острозька академія»)
Поліщук О. С. – доктор філософських наук, професор
(Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія)

Редколегія:
Балух В. О. (наук. ред.) – *доктор історичних наук, професор*
Бродецький О.Є *– доктор філософських наук, доцент*
Рупташ О. В. – *доктор філософських наук, доцент*
Чікарькова М. В. – *доктор філософських наук, професор*
Шкрібляк М. В. *– доктор філософських наук, доцент*

Феномен культури у гуманітарному дискурсі: монографія /
Ф 423 за заг. наук. ред. проф., член-кор. НАПН України Балуха В.О. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 352 с.
ISBN 978-966-423-601-7

У монографії досліджено ключові культуротранслюючі чинники, витлумачено їхню генезу й увиразнено провідні методологічні аспекти полідисциплінарного вивчення феномену культури. Значну увагу зосереджено на визначенні світоглядно-ціннісного потенціалу культуротворчості та аналізі й узагальненні низки актуальних проблем, які характеризують розвиток культури в різні історичні періоди і, зокрема, в умовах сьогодення.

Розглянуто трансформації культурної інфраструктури під впливом цифрових метаморфоз.

Для культорологів, філософів, богословів, істориків, викладачів і студентів закладів вищої освіти та всіх, хто цікавиться культурним поступом людства.

УДК 009:130.2

ISBN 978-966-423-601-7

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2020

ЗМІСТ

Передмова ……..…….... 5

Розділ І. СВІТОГЛЯДНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРИ

1.1. Синергія філософських методологічних стратегій у культурологічному пізнанні *(Олександр Бродецький)* 10

1.2. Постколоніальна гуманітаристика й аксіологічна спрямованість новітнього культурологічного дискурсу *(Ірина Слоневська)* ……..... 22

1.3. Культуротворчий потенціал герменевтичної логіки *(Ігор Руснак, Людмила Подгорна)* ……...……...… 32

1.4. Культурологічна рефлексія міжнародної міграції як соціокультурного феномену *(Поліна Герчанівська)* ……... 42

1.5. Культурно-естетичні ландшафти міста над Прутом: палітра пошуків і можливості культурологічного дослідження *(Ірина Лазоревич)* 71

Розділ ІІ. ОНТОЛОГІЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ: ПЕРЕГУК ЕПОХ

2.1. Античне видовище у структурі європейської культури *(Олена Гончарова)* ……...…... 92

2.2. Творення світу як фундаментальний алгоритм культури доби Середньовіччя *(Семен Абрамович)* ……...…119

2.3. Культурема доби Реформації: «Молот на відьом» *(Марія Чікарькова)* ……. 135

2.4. Культурологічний дискурс дозвіллєвої практики гуманістів *(Ірина Петрова)* ……..…... 146

2.5. Трансформація освітньої парадигми на українських теренах у XVI – XVII ст. *(Василь Балух)* ……..... 162

Розділ ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНІ АКЦЕНТИ АКСІОСФЕРИ І ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Сучасна стратегія розвитку національної культури: теоретичні аспекти, соціально-правові гарантії та практичні моделі реалізації *(Ольга Рупташ, Микола Шкрібляк)* ….. 186

3.2. Філософсько-культурологічні контексти трансформації ринкових відносин *(Ірина Починок)* …….. 208

3.3. Культурна діяльність у структурі сучасної неформальної освіти: здобутки, проблеми та провідні тенденції *(Володимир Виткалов, Сергій Виткалов)* ..… 223

3.4. Видовищні (ігрові) мистецтва: аспекти інновацій цифрової доби *(Ірина Горохолінська)* ……..… 235

3.5. Симбіоз природи і культури: сучасні прояви автентичності в гендерній ідентифікації *(Віталій Мудраков)* 246

3.6. Традиції та інноваційність у культурно-дозвіллєвій діяльності музеїв *(Ігор Возний)* ……..... 265

Розділ ІV. САКРАЛЬНІ ФОРМИ КУЛЬТУРИ: ХРИСТИЯНСЬКІ СМИСЛОВІ КОНЦЕПТИ

4.1. Православна культура: традиційність і догматизм на тлі актуальних викликів сьогодення *(Микола Щербань)* …….. 283

4.2. Сакральне в культурі: євхаристійне життя християнина у період Великого посту *(Микола Лагодич)* ….……...…… 292

4.3. Резиденція митрополитів Буковини і Далматії як пам'ятка сакральної архітектури та джерело духовного буття *(Олександр Марчук, Микола Шкрібляк)* ……..... 310

4.4. Орнаментально-композиційна система декоративного різьблення іконостасу храму Трьох Святителів у Чернівцях *(Ігор Луцан)* ……...…..... 332

4.3. Резиденція митрополитів Буковини і Далматії як пам'ятка сакральної архітектури та джерело духовного буття

Освальд Шпенглер (1880 – 1936) стверджував, що культурна людина – це та, яка будує міста. Водночас, у «Сутінках Європи» мислитель зробив доволі песимістичний висновок про те, що раціоналістична культура, тобто культура модернізму, яка утвердилася в постренесансній, світоглядно здеформованій реформаційно-протестантською ідеологією Європі, є деградацією вищих духовних цінностей, а тому приречена на загибель. А відомий український вчений, православний ієрарх, автор перекладу Святого Письма українською мовою і головний редактор науково-літературного щомісячника «Наша культура», який здійснив сотні фундаментальних досліджень у мовознавстві, церковній історії, культурології, педагогіці та інших галузях знань, митрополит Іларіон (Огієнко) був переконаний, що не просто храм, а саме Українська Православна Церква завжди була основою національно-культурного буття українського народу [7, с.6].

На ці слова увагу читача ми звертаємо не випадково. Адже йдеться не стільки про чудово забудовані в австрійський період Чернівці, скільки про той ключовий фактор, який визначив їх духовно-культурний і цивілізаційний поступ. Нам важко уявити собі це, здається, давнє, а насправді доволі молоде місто над Прутом без його головної окраси – Резиденції митрополитів Буковини і Далматії, що є не лише унікальною пам'яткою світового зодчества, а й переконливим вираженням ортодоксальної Христо- та християноцентричної світоглядної ідеї, втіленої в естетично довершеній формі, символізуючи у віках внутрішні зусилля благовірних буковинців на їх власному шляху до Богошанування та правдивого Богопізнання. Храм Трьох Святих, що є найважливішою архітектурною компонентою ансамблю Резиденції, – це незаперечне свідчення, з одного боку, любові наших прабатьків до Бога, а з іншого боку, любові Бога до них та краю, який Він дав їм, щоб вони заволоділи ним і впорядкували (Повт. 1, 8).

Характерний для міської культури Європи кінця XIX – XX ст. процес поєднання різних культурних і стильових підходів не оминув у своїй унікальності мистецького та архітектурного синтезу й Чернівці. Процес духовного збагачення й стрімкого розвитку, «оволодіння Краю» кращими взірцями європейської культури, набув у цей час своєї активної фази формотворчості. А тому цілком закономірно, що Чернівці стали справжнім духовно-культурним центром Буковини, а його серцем – Резиденція, стіни якої, попри те, що більшість приміщень, на превеликий жаль, давно змінили власне первинне призначення, все ще дихають святістю.

Еклектика як властива домінанта архітектурної стилістики для міської культури багатьох європейських країн другої половини XIX століття стала основою більшості мистецьких рішень. Поряд із цим, завжди незвичайна через постійний пошук нових форм і стилів, нестримна у пориві творчого духу пізня еклектика, вже ж змушена була фокусувати свій ресурс на увиразнення мови національної художньої витонченості, звертаючись до особливо емоційних і колоритних ноток композиційної естетики виразників культури тієї епохи. У Чернівцях це стало особливо відчутним з приєднанням Буковини до Австрійської (Австро-Угорської) імперії – спочатку у складі Галичини (1786 – 1849), а згодом як автономного краю (1861 – 1918). Власне це й дало життя національно-романтичним віянням в архітектурі та сприяло активному засвоєнню постромантичних ідей.

Поза будь-яким сумнівом, одним із найудаліших, на наш погляд, взірців, а точніше, справжніх шедеврів світової сакральної архітектури другої половини XIX ст. є ансамбль Резиденції митрополитів Буковини і Далматії. Цей унікальний витвір сакрального мистецтва й архітектури не перестає вражати і захоплювати не лише своєю неповторною красою, а й величчю та чистотою світоглядної ідеї. Недаремно ті, хто хоча б раз відвідав Резиденцію, стверджують, що вона є символом увіковічнення творчого генію людини, створеної за образом Божим і подобою (Бут. 1, 26, 2, 7).

Сьогодні у стінах Резиденції функціонує Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, з яким пов’язане виховання не одного покоління інтелігенції і, навіть,

цілі епохи, які дали світові визначні імена славетних учених, художників, педагогів, лінгвістів, поетів, письменників, лікарів, громадсько-культурних, політичних та церковно-релігійних діячів. Зокрема, випускники греко-орієнтального богословського факультету університету були засновниками та активними учасниками формування богословських факультетів у Софії (Болгарія), Бухаресті (Румунія), Белграді (Сербія), здійснювали підготовку професорсько-викладацького складу для першого богословського закладу Боснії, сприяли появі богословського факультету в Карансебеші в Банаті, створенню богословської школи в Араді та багатьох ін. [21, с.10]. Саме з його духовного та науково-освітнього середовища вийшла велика плеяда церковних ієрархів, пастирів і богословів, серед яких і ті, котрі причислені до лику святих.

Як відомо, Чернівецький університет засновано восени 1875 р. згідно з Височайшою ухвалою Уряду Австро-Угорської монархії. Його офіційне й урочисте відкриття припало на 4 жовтня 1875 р. У цісарській грамоті від 30 вересня 1875 р., зокрема, наголошувалося: «…Ми відкриваємо університет у Чернівцях, дозволяючи при цьому назвати його нашим ім'ям: «Чернівецький університет Франца Йосифа. Ми розпорядилися про те, щоби цей університет складався з трьох факультетів: православно-теологічного, юридичного та філософського і суспільно-політичних наук <…> Ми сподіваємося, що він буде не лише храмом високої науки і розвитку людського розуму, а й благодатним вогнищем виховання страху Божого, моральності і благочестя; таким йому бути, розвиватися, процвітати та зростати на благо держави і краю» [4, арк. 3 – 4]. Саме тому Університет назвали ім'ям великого імператора Франца-Йосифа (1848 – 1916).

Зауважимо, що з самого початку заснування Університету в його структурі функціонували три факультети: теологічний, філософський та юридичний. Перший розташували безпосередньо у Резиденції, оскільки він створений на базі теологічного інституту, у складі якого функціонувала також клерикальна школа (семінарія). Ці духовні заклади засновані ще в 20-х роках XIX ст. – одразу, коли до єпископського служіння став Ісайя Балошескул [2, с. 73, 693 – 694]. Роботу інших зорганізували в

спеціально зведених добротних і просторих будівлях окремо від Резиденції. Там нині функціонують факультети математики та інформатики і, власне, юридичний.

Звісно, що тут можна б багато написати про славну і водночас драматичну історію становлення та розвитку відродженого у жовтні 1993 р. рідного філософсько-теологічного факультету, реорганізованого після понад чверть столітнього функціонування у складних умовах державної невизначеності у її ставленні до теологічної освіти і науки влітку 2020 р. Обидва автори здобули тут не лише вищу богословську освіту, а й наукові ступені кандидата (О. Марчук) і доктора філос. наук (М. Шкрібляк) [21, с.153; 22, с.147]. Однак, окрім сумних історичних подій з життя Університету, з огляду на предмет дослідження, в рамках якого Резиденція митрополитів Буковини і Далматії постає дивовижним культурним феноменом не лише Буковини, а й світу, зазначимо, що цей шедевр є не лише видатною пам'яткою сакральної архітектури, а й довершеним вираженням христоцентричного світосприйняття плину історії і культивування євангельських цінностей людьми, які населяють цей край.

Насправді, Резиденцію можна вивчати у межах різних наук і дисциплін, але нас цікавить культурологічне осмислення цього феномена, оскільки це важливо у контексті викладання навчальної дисципліни «Сакральне в культурі», що є невід'ємною складовою освітньої програми з культурології та «Церковне мистецтво та архітектура в Україні» у межах ОП з богослов'я, які впроваджуються за нинішніх умов на кафедрі філософії та культурології. Отже, для дослідження й культурологічного аналізу ми обрали Резиденцію Буковинських митрополитів як пам'ятку сакральної архітектури та мистецтва, що, у нашому розумінні, стала джерелом справжньої духовної культури, світоглядно-ціннісної ідеї Богопізнання та символом увіковічнення творчого генію людини-співтворця через власну книгу в камені, книгу плекання Божої Премудрості у православній духовності.

Культуру Чернівців і Буковини загалом вивчало чимало науковців різних шкіл і періодів. Ще більше вона захоплює сучасних дослідників, які пов'язують себе із її минулим, щоб стати її майбутнім. Одні заново перечитують її наче книгу, а інші, слухаючи розповіді гомінких парків і скверів,

вдивляючись у мовчазні барельєфи величних споруд та мовчазних пам'ятників, пишуть власні книжки, як наприклад, світлої пам'яті В. Селезінка (1933 – 2017) та І. Чеховський [24], закликаючи читачів не згубити золотої ниті, яка єднає нас з цим дивовижним містом над Прутом [18].

І до якої б книги, брошури чи листівки ми не звернулися, усі вони неодмінно приведуть нас до Її величності Резиденції митрополитів Буковини і Далматії. Направду, немає дослідника і, навіть, звичайного обивателя, який би писав що-небудь про Чернівці й не згадав про Резиденцію чи розташований у радянський період у її стінах Університет. Хтось наголошує на притаманній буковинцям толерантності [15, 24], так наче галичани чи полісяни тієї високої культури не виплекали в собі, а хтось продовжує описувати основні етапи забудови Чернівців і, зокрема, історію спорудження «стін Університету», немовби хоче достукатися до сердець сучасників, які під впливом секуляризації перестають розуміти і шанувати сакральне значення дивовижних архітектурних пам'яток міста.

Важливі у цьому контексті дослідження В. Гофлехнєра, у яких визначено високе і почесне місце Чернівецького університету серед навчальних закладів колишньої Австро-Угорської імперії [3, с.12]. Та чи не найповніше систематизували, узагальнили та доповнили найновішими здобутками історію та сучасність Резиденції й Університету теперішні дослідники, серед яких варті особливої уваги: митрополит Данило (Ковальчук) [13], протодиякон Сербської Православної Церкви, професор Р. Ракич [16], а також світські науковці: Д. Жмундуляк [6], Т. Марусик, І. Коротун [9] та ін. До цього ще додамо, що важливою складовою історіографічного матеріалу є мемуари відомих буковинців, а також гостей міста Чернівці, в яких описано цікаві, а подекуди й унікальні факти, котрі допомагають відчути «дух міста» і, передусім, витлумачити роль Резиденції та всього того, що з нею пов'язане, у становленні культури Чернівців, Буковини, а почасти й Центрально-Східної Європи.

Зайве доводити, що місто утворюють ті, хто живе в ньому і всеціло пов'язує своє буття з його розвитком. Такі мешканці, закладаючи різні за призначенням будівлі, роблять обличчя

рідного міста неповторним. Привабливість Чернівців, як і, зрештою, усіх українських міст, розташованих у транскордонних регіонах, визначається притаманним їм мультикультуралістичним підґрунтям, світоглядним плюралізмом та поліетнічністю. Між тим, якщо би ми навіть хотіли залишити на полях цього дослідження усе розмаїття і багатство міської забудови, у якій на віки закарбовано історичну зміну стилів (від бароко, класицизму до арт-нуво або сецесіону) і спрямувати погляд лише на, справді, шедевральну сакральну архітектуру, то неодмінно складеться враження про доволі гармонійне співіснування найрізноманітніших складників, зумовлених релігійно-культурними орієнтаціями і світоглядними ідеями тутешніх мешканців, більшість з яких сповідує православну віру.

Споглядаючи велич Резиденції, культурний розвиток міста та краю, вкотре переконуємося у правдивості твердження Дж. Фрезера, який говорив, що вся культура з храму. Для нас цим храмом була, є й назавжди залишиться Резиденція Митрополитів Буковини та Далматії. Створену за проєктом чеського архітектора Йозефа Главки дивовижну перлину архітектурного ансамблю Чернівців ми називаємо символом увіковічнення творчого дару Бога-Творця через працю людини-будівничого, якому тоді, коли він взявся за розробку настільки грандіозного проєкту, не було ще й тридцяти років. Право на здійснення підготовчих робіт, зокрема проєктної документації, йому надали у постанові від 16 липня 1860 р. [9, с.105], а народився талановитий архітектор 15 лютого 1831 р. Цим же документом було визначено і термін будівництва.

Комплекс кам'яної Резиденції звели на місці, збудованого стома роками раніше (1782 р.) комплексу дерев'яних споруд і невеликої кам'яної церкви, що слугували Резиденцією для переселеного з Радівців єпископа Чернівецького і Буковинського, який з 1783 р. перебував у канонічному підпорядкуванні Карловацького митрополита [13, с.37]. Цей статус Чернівецько-Буковинська єпархія зберігала упродовж століття, до часу, коли 23 січня 1873 р. імператор Франц Йосиф видав декрет про те, що Буковинська єпархія має увійти до складу Сербської Церкви у статусі Буковинської та Далматинської Митрополії. Цим же декретом архієпископа Євгена Гакмана (1835 – 1873) було

проголошено Митрополитом Буковини і Далматії, але вже в ніч з 12 на 13 квітня Владика відійшов у вічність. Помер у Відні, куди відбув для інтронізації в місцевій церкві Пресвятої Тройці [10, с. 60 – 61].

Будівництво Резиденції Митрополитів Буковини і Далматії розпочали у 1864 році. Йозефу Главці тоді вже було тридцять три. Перед доволі молодим архітектором було поставлено низку надзвичайно складних інженерних завдань – створення величезного архітектурного ансамблю, в якому мали бути вдало поєднані представницькі адміністративні (для духовного центру Буковинської Православної Церкви), навчальні та побутово-житлові функції (архієрейський корпус, палац для духовенства, семінарський корпус). Згідно з проєктом, у комплекс Резиденції входили три двоповерхові корпуси. Центральний корпус, котрий задумувався як архієрейський палац предстоятеля Церкви, на першому поверсі якого планували розмістити функціонально важливі для керівного центру: робочі кабінети консисторії (ліве крило), кімнати для гостей, управляючого, вахтера та кухарів (праве крило). Та головними, власне, представницькими у цьому корпусі були приміщення, які планувалося розташувати на другому поверсі, це: зала засідань Священного Синоду, Синодальна зала, Домова церква, трапезна зала. Окрім того, тут планувалося розмістити робочі кабінети предстоятеля та його секретаря, приміщення для митрополита, архімандрита-вікарія та інших радників. У Семінарському корпусі (нинішній 6 корпус ЧНУ) з двориком із елементами західноєвропейського романського стилю та семінарською церквою було передбачено розмістити теологічний навчальний заклад та приміщення для його адміністрації, бухгалтерії, кімнати для проживання 50-ти студентів-богословів, навчальні авдиторії, залу для засідань богословського інституту, три зали для школи церковного співу, залу для музею церковного мистецтва, бібліотеки, каплицю та гостьову кімнату. Запланованим був і «Монастир» (нинішній 4 корпус ЧНУ), тобто окремий корпус-палац для духовенства, будівля, де було відведене місце для розміщення ченців та іноземних кліриків – гостей митрополії. Саме тут після завершення будівництва розміщувалася школа церковного співу з інтернатом, дещо

пізніше – єпархіальний музей, фабрика для виготовлення свічок [23, с.16 – 24, 58].

Усіма роботами Й. Главка керував сам, а його «правою рукою» був інженер-будівельник Алозій Бурліз [9, с.159]. Та попри це, головні питання вирішували колегіально, адже діяв баумастерський комітет, котрий узгоджував свою діяльність з Віднем і найвищим церковним ієрархом. Але різного роду непорозуміння, брак коштів на завершення будівельних і художньо-оздоблювальних робіт суттєво підірвали здоров'я відданого справі архітектора. У 1872 р. він важко захворів й змушений був повернутися до Відня. Тоді нагляд за будівництвом доручили австрійському архітектору Карлу Онманну, який мав віденське походження й упереджено ставився до Йозефа Главки. Незабаром, зважаючи на конфлікт К.Онманна з художньо-технічним керівництвом будівництва та інженером Рейнеке (заступником Й.Главки) через те, чим перекривати куполи майбутньої церкви Трьох Святих, Й. Главка, як художньо-технічний керівник будівельних робіт, відкликав свого представника з усіма кресленнями і планами до Відня. Конфлікт поглибився й будівництво припинилося. Нарешті К. Онманн подав прохання до Австрійського уряду про відсторонення Й. Главки, а міністр культів задовольнив його. Та й сам Й. Главка змучений хворобою та некомпетентним втручанням Онманна, його постійних скарг та інтриг і сам виявив бажання звільнитися з посади художньо-технічного керівника будівельних робіт. Тоді новим архітектором призначили поляка Фелікса Ксінжарського (1820 – 1884) [8, с.181]. У результаті, будівництво Резиденції завершили аж у 1882 р., тобто на дванадцять років пізніше зазначеного терміну.

За сучасними мірками може видатися, що Резиденцію будували надто довго, але за тодішніми – зовсім ні. Якщо брати до уваги період будівництва 9-го навчального корпусу ЧНУ, що по вулиці Рівненській, 14, то зрозуміємо, що спорудили її набагато швидше, аніж цей кампус. Насправді будівничі не гаяли часу, хоча надто вже високими були вимоги до будівельних робіт. Багато хто й досі стверджує, що для того, аби уникнути якихось відхилень у будівництві, майстру дозволялося класти не більше 100 цеглин на добу. Так це було чи інакше,

нам судити важко. Проте ми схильні вважати, що спростовувати подібні твердження, не варто, адже вже надто глибоко утвердилися вони у свідомості тих, хто хоча б раз послухав місцевих екскурсоводів.

Між тим, Резиденція – це не лише естетична окраса міста, а передусім втілення його високої світоглядної ідеї та колись панівного тут православного духу буття міста. Залишаючись на віки символом гармонійного поєднання різних архітектурних стилів, велична споруда ніби віддзеркалює його внутрішні пориви, здавна притаманні українським містам, а надто ж розташованим на пограниччі. Як справедливо підкреслюють сучасні науковці, «Резиденція – дух Буковини, симбіоз стилів і культур усіх народів, що населяли цей край» [8, с.20]. І, справді, вона є взірцем ретроспективної еклектики, тобто поєднанням різних стилів. Проте практично всі вони за своїм походженням – типово європейські, разом із так званими умовно-«східними» елементами.

Сакралізації Резиденції додають вежі, виконані у «мавританському» стилі та численні куполи, увічнені оригінальними хрестами, які нагадують про Викупну Жертву Христа Спасителя, бо Його Хрест – ширший земних горизонтів, глибший земних безодень та вищий від усіх піднебесних маєстатів. Стіни будівлі оздоблено характерними зубцями різної висоти, що у готичній замковій архітектурі виконували захисну функцію для арбалетників, а в Резиденції вони символізують непорушний захист і оборону Істини Божої, хоча дехто стверджує, що їхня функція – суто декоративна [6, с.163]. Все це створює справжній вигляд бастіону, твердині, фортеці, котра за загальним силуетом найбільше нагадує саме церковно-монастирське замкове укріплення. Для цього також обрано мотив цегляної готики, характерний для багатьох західноєвропейських міст зі щільною цегляною кладкою темно-багряного кольору, яка лише підсилює суворий аскетизм і дух високої культури книжної вченості, який колись панував у її стінах.

Величності й тріумфу Резиденції надає розлога брама, яку «вдячні нащадки» за останні двадцять років встигли уже двічі протаранити автомобілями й звалити на землю (вперше – наприкінці червня 2001, а другий – на початку листопада 2020).

Цікаво, що браму викували, як ґрати, але в стилі рококо з легким мереживом, котре створює враження гостинного запрошення у дивовижний світ літургічного життя Церкви Христової, спонукаючи водночас до переможної ходи, щоби разом зі всіма ангельськими чинами невидимо супроводжувати Спасителя усього людства, Царя царюючих і Господа пануючих (1Тим. 6, 15).

Орнаменти покрівельної черепиці також додають нотку мажорності й тріумфу, хоча насправді – це типова для готичного стилю традиція. Так, подібне оздоблення черепицею можна побачити у готичному соборі св. Стефана у Празі. Проте в декорі і розписах Резиденції найчастіше своє відлуння знаходять традиційна питомо буковинська народно-мистецька орнаменталістика. В оздобленні даху споруди є своя неповторна ідея: тут серед гарячих кольорів проблискує небесна блакить – небо наче схиляється до Резиденції, як підніжжя слави Божої на землі, пронизуючи собою не лише будівлю, а й тих, хто там навчає і навчається. Завдяки цьому, небеса наче постійно з'єднуються із землею – горою Габсбургів у Чернівцях, а найбільша її окраса – семінарська церква Трьох Святих – тягнеться до небес, не на мить не покидаючи землю, немов Ноїв ковчег, котрий рятує і кличе до спасіння.

На жаль, у роки Другої світової війни покрівлю бічних крил ансамблю Резиденції знищила пожежа (дощенту згорів архів і бібліотека). Нам відомо, що дослідникам дотепер не вдалося встановити, хто причетний до її підпалу. Проте більшість з них припускає, що це або радянські війська скинули бомбу на церковну споруду, або румуни-колабораціоністи, котрі у такий спосіб сподівалися замести сліди грабунку майна Релігійного фонду Буковини та Митрополії зокрема.

Внаслідок пожежі втрачено інтер'єр і розписи Синодальної зали (відновлена стеля уже зовсім іншої форми – вона пласка, а не купольна і там відсутні розписи на стінах). На місце оригінальних колон вмонтували штучні стовпи-підпори. Сучасне перекриття лише приблизно нагадує колишній інтер'єр, а в орнаменті вже немає ідеї містичного та впливу сакрального. Це спотворення первинного архітекторського рішення негативно вплинуло на світоглядно-ціннісний орієнтир Синодальної Зали як

сакрального приміщення, яке вело до не менш сакральної Зали засідань Священного Синоду, де колись ухвалювалися доленосні рішення, для того, щоб підтвердити, що в них гору брало не людське, а те, що угодно було Духу Святому (Дії 15, 28). Але навіть у такому стані Синодальна (Мармурова) зала зачаровує красою та ошатністю.

Особливе захоплення викликає Домова церква митрополита. Вона збудована з білого каменю і освячена на честь св. великомученика Івана Сучавського – трапезундського купця, який постраждав за віру в Ісуса Христа та вважається Покровителем Буковини. Однією із найприкметніших її зовнішніх рис є те, що церква має спеціальні водовідвідні жолоби під куполом на всі вісім боків, через які під час дощу ллються струмені води, перетворюючи споруду на дивної краси величезну розкриту назустріч небесам шовкову косицю.

Хочемо наголосити, що в життях святих важко знайти такого страстотерпця за віру в Ісуса Христа, останки котрого би так довго шукали місця спочинку, щоб з ними відбувалося щось подібне, як це трапилося з мощами Івана Сучавського. Річ у тім, що спочатку молдавський воєвода Олександр Добрий розпорядився перенести їх у Сучаву (червень 1402 р.), а пізніше польський король Ян Собеський наказав перевезти мощі до монастиря у м. Жовква (1685 р.). Там вони зберігалися у церкві Різдва Христового до 1874 р., бо далі, готуючись до відзначення століття приєднання Буковини до Австрійської імперії, Франц Йосиф II постарався, щоб мощі святого великомученика повернули назад у Сучаву. Для цього навесні у Жовкву було споряджено посольство, а вже влітку Львівський єпископ Петро Білянський (1779 – 1798) видав спеціальний циркуляр про їх передачу Буковинській єпархії, яку тоді очолював Досифей Херескул (1750 – 1789) [19, с.531-532]. У роки Першої Світової війни мощі перебували у Відні. Лежали вони в невеличкій місцевій каплиці, збудованій місцевим румуном. 1918 р. їх остаточно повернули в Сучаву, де вони спочивають і донині.

Повертаючись до опису Резиденції, мусимо визнати, що більшість її інтер'єру збереглася лише частково, а інтер'єр митрополичої каплиці не зберігся зовсім. На жаль, стосується це, фактично, багатьох елементів інтер'єру споруд цього

архітектурного комплексу. Словом, доля Чернівців, а відтак і їх найбільшої окраси схиляє нас, услід за П. Тичиною, який журливо киваючи головою, приказував: «Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та», стверджувати: «Ой, не ті тепер Чернівці! Резиденція й Прут вже далеко не ті»!

Однією з наймонументальніших і щедро оздоблених приміщень Резиденції є все ж таки, згадувана вже нами, Синодальна зала (в наш час більше відома як Мармурова). Попри те, що саме вона постраждала найбільше її й сьогодні вважають однією з найошатніших зал у своєму роді. Первинно її стіни прикрашали унікальні фрески чеського художника – майстра історичного живопису Карла Свободи (1824 – 1870). Вони зображали найважливіші події з церковного та політичного життя Буковини, а на одній із фресок було навіть відтворено засідання І Вселенського собору (325 р.), який відбувся в Нікеї (сучасне м. Ізник, Туреччина).

Синодальну залу освітлювали вишукані кришталеві люстри, а мозаїчна мармурова підлога довершувала витончений образ тронної зали. Сьогодні ми можемо лише здогадуватися, який вона мала первозданний вигляд. Але достеменним є те, що її теперішній інтер'єр багато в чому поступається оригіналу, адже сучасна Мармурова зала – це доволі спрощене відтворення історичної Синодальної зали, виконане реставраторами нашвидкуруч і без особливого налаштування духу, використовуючи при цьому дешеві матеріали-замінники.

З численних розписів Резиденції, а точніше її центрального корпусу, вціліла лише одна невелика фреска, на якій зображено Старозавітний сюжет «Сон Якова», або «Драбина Якова» (Бут. 28, 12). Розміщена вона над бічними дверима коридору, що переходить у хол, який веде до Синодальної та Зали засідання Священного Синоду або, як її назвали у радянський час, Червоної зали. Що ж до самого коридору, то це – рідкісний взірець австрійської академічної манери класицизму.

Насправді компенсувати втрату того, чим дивувала нащадків Синодальна зала, допомагає Зала засідань Священного Синоду. Вона вціліла, а отже, збереглася в оригінальному вигляді. І хоча за розмірами вона значно менша за Синодальну, зате куди делікатнішою у своїй оздобі. Зала засідань Священного Синоду

вражає красою пропорцій і стриманою розкішшю. Підлога тут викладена з різнокольорового паркету твердих порід дерев – бука, дуба, ясена і, зрідка, липи. Її стіни первинно були вбрані у китайський шовк, а пізніше їх розписали і то настільки майстерно, що створюється враження мерехтіння червоного шовку. Коли споруда була у розпорядженні митрополита Буковини і Далматії, її стіни прикрашали портрети австрійських імператорів, які давно втрачені. Єдине, що залишилося на стінах цієї зали – це величезні венеціанські дзеркала, які ніби розсувають стіни зали, збільшуючи її в рази. Вони – автентичні, з кількома пластами-напиленнями справжнього срібла. Якщо піднести до дзеркала свічку, то побачимо, що їх є аж шість або сім. Жодне сучасне звичайне дзеркало такого ефекту не дасть. Прикметно, що довкола цих дзеркал побутує низка різних міфів. Кожен екскурсовод не забуває наголосити туристам, що, якщо в них подивиться чоловік, то він буде мати гроші, а якщо жінка – то стане виглядати набагато років молодшою. А, якщо вона жінка того чоловіка, що заглядав у дзеркало, то крім того, що помолодшає, також стане багатшою. Та насправді дослідників дивує зовсім не це, а техніка виконання дзеркал і те, що вони збереглися цілими й неушкодженими аж до сьогодні. Та й затамовувати подих відвідувачів змушують не міфи про магічну силу дзеркал, а дивовижні розписи та оздоблення стелі цієї зали. Тип стелі, яким прикрашена Зала засідань Священного Синоду називають кесонним. Вона має вже дуже багато різної висоти та об'єму заглиблень, витончений і складний геометричний орнамент, який нагадує гуцульське художнє мистецтво у його найрізноманітніших формах, стилях і жанрах. Багато елементів запозичені з народних узорів українських і румунських вишиванок, писанок, гончарних і ткацьких виробів.

Очевидно, що декоративному оформленню Резиденції пощастило більше. Зокрема, це суцільно орнаментовані стіни й підлога, котрі містять приховану й, схоже, для господарів Резиденції, але точно не для мистецтвознавців, маловідчутну символіку. Останні із захопленням розшифровують символічний зміст мозаїчної підлоги Семінарського крила Резиденції, а тепер 6 корпусу Університету, де навчають і навчаються богослови, філологи та філософи. Вона поєднує два типи свастики: на 1-му

поверсі цей прадавній символ переданий у формі широко вживаного у Греції меандрового орнаменту, що вказує на вічність людського буття, а на 2-му поверсі – посолонь – слов'янський символ добра і перемоги світла над темрявою.

Водночас мультикультуралізм, міжконфесійну толерантність і єдність духа чернівецької громади підтверджує присутність різних релігійних символів і орнаменталістики, характерної для інших релігій авраамічного походження (юдаїзму та ісламу) [24]. Так, в орнаменті екстер'єру фігурує «зірка Давида». Зірками біблійного пророка і царя увінчаний купол над великим механічним годинником, розташованим над Господарським крилом Резиденції, а тепер – 4-м корпусом Університету.

З лівого боку від Центральної брами Резиденції височіє п'ятикупольна церква, освячена на честь Трьох Святих – Василія Великого, Григорія Богослова та Івана Золотоустого. Це – семінарська церква, будівництво якої завершили у 1878 р., а розписували до початку 1882 р. Над розписами в купольній частині працював відомий віденський художник Карл Йобст (1835 – 1907), а також буковинський митець Епамінандос Бучевський (1843 – 1891). Перший, зокрема, написав ікони Різдва Христового (розміщена у лівому нефі 2-го поверху), Воскресіння (у правому нефі 2-го поверху), Зішестя Святого Духа на апостолів (розміщена над вівтарем) та чотирьох євангелістів: Матвія, Марка, Луку та Івана (у нефах центрального купола).

Семінарська церква є вдалим поєднанням східної та західної храмової архітектур. І хоча дехто наполягає на тому, що вона витримана швидше в «західному» стилі, у ній доволі ретельно дотримані православні канони. Це підтверджує як сама архітектурна форма, композиція храму (синтез візантійського, романського, готичного і «мавританського» стилів), так і живопис та ікони, які дуже близькі до західнокатолицьких аналогів. Це помітно, насамперед, на прикладі зображень Ісуса Христа та Богородиці та ін.

Особливе враження на відвідувачів і молільників храму справляють два унікальні іконописні зображення на північній стіні – Різдва Христового, а на південній – Воскресіння (в останньому яскраво відображено західну традицію екзегетики цієї визначальної для християнства Події). Вони виконані у

світлих тонах. Живопис легкий і мажорний, що не лише ефектно контрастує з напівтемною солією (передвівтарним сегментом центральної (середньої) частини) храму, а й сприяє піднесенню духовного настрою віруючого. Неземної довершеності інтер'єру церкви надають кольорові вітражі.

У радянський час семінарська церква Трьох Святих зазнала не меншої наруги, ніж інші храми міста. Спочатку там розмістили друкарню, яка працювала доти, доки від вібрації не почали тріскатися стіни. Пізніше встановили електронно-обчислювальну машину, котра займала майже все приміщення, окрім Вівтарної частини. І лише з національним відродженням та проголошенням Україною незалежності семінарську церкву почали знову використовувати за призначенням. Сьогодні там проходять безперервну Богослужбову та церковно-гомілетичну практики студенти колишнього Богословського відділення КПБА, котре діяло в Чернівецькому університеті з часу відновлення його у структурі філософсько-теологічного факультету (1993 – 2018). Між іншим наказ про його закриття виданий зовсім недавно (листопад 2020 р.).

Підсумовуючи опис Резиденції митрополитів Буковини і Далматії як пам'ятки сакральної архітектури, варто наголосити, що її архітектурне багатство та естетика художніх рішень – це не лише предмет захоплення місцевих жителів, численних туристів і професійних мистецтвознавців, а й символ увіковічнення творчого дару людини-митця. Резиденція, як і все з нею пов'язане, – церковно-релігійне, суспільно-політичне, духовно-культурне та просвітницьке життя – визначили дух, обличчя та місце Чернівців у європейському соціокультурному просторі.

Не дивно, що більшість сучасних науковців схильні до міфологізації справжньої характеристики міста. Зокрема, поширений гайнценістський міф про Чернівці як «місто, де недільний день починався з Шуберта, а закінчувався дуеллю», «таємна столиця Європи», тут «співали кращі колоратурні сопрано», а «тротуари підмітали букетами троянд» [5, с.10]. Далі цей міф посилювався ідеєю особливого потягу його мешканців до книг і бібліотек, яких тут, за підрахунками Г. Гайнцена, було «більше, ніж кав'ярень» [5, с.11]. Одне, що тут не було міфом, так це те, що в цьому кораблі задоволення найкраще себе почували усі,

крім українців, змушених стати надійною командою для німецьких офіцерів і єврейських пасажирів борту [5, с.11].

Подібні спогади можна знайти в мемуарах Рози Ауслендер. Вона так описувала духовно-культурну атмосферу Чернівців початку ХХ ст.: «асимільовані гебреї і освічені німці, українці, румуни так само були адептами: чи то філософів, чи політичних мислителів, композиторів або містиків» [1].

Як бачимо, було багато чого, але не все постало одразу. Особливо сутужно було з українським просвітництвом. Православне духовенство українського походження, готуючись до установчих зборів української інтелігенції краю, за основу статуту свого товариства взяло статут «Руської бесіди», заснованої Ю.Лаврівським ще у Львові 1861 року. В організаційному задумі його розглядали як українське громадське культурно-просвітницьке товариство на Буковині. Та невдовзі у спільноті з'явилися сепаратні москвофільські настрої. Як справедливо зазначив В. Михайловський, був час коли «товариство за щедрої підтримки російського консула прибрали до рук москвофіли, які почали випускати російськомовні видання» [12].

Однак ситуація почала змінюватися, коли до лав товариства влилися викладачі та випускники Університету, учительної семінарії, патріотично налаштовані відомі духовні особи, громадські діячі, композитори, поети, прозаїки. Проукраїнський дух взяв гору, коли його очолив видатний український письменник і композитор, православний священник Сидор Воробкевич та Омелян Попович. Загалом з першого десятка років розвою Університету, коли до викладання приступили його вчорашні випускники, серця яких були переповнені любов'ю до рідної землі, пісні та слова, зміни стали особливо відчутними. Серед ідеологічного галасу величезної кількості германо-, румуно- та москвофілів піднімали голоси ревні будителі українського національного духу, окрім згаданих вище С. Воробкевича та О. Поповича, Степана Смаль-Стоцького (щоправда, родом з Львівщини), Сильвестр Яричевський (викладач Кіцманській гімназії), також родом з Галичини. Те, що серед активістів «Руської бесіди» та всіх тих, хто долучався до просвітництва на Буковині було чимало галичан, підтверджує

значний вплив галицької інтелігенції на оживлення процесу національно-духовного відродження краю.

Захоплюючись величчю духовно-культурних і матеріальних надбань Чернівців і, власне, Резиденції Бковинських Митрополитів як джерела формування духовної культури не лише буковинського краю, а й Південно-Східної Європи, ми спробували знайти відповідь на запитання, а що ж стало основною причиною того, що тут нібито зовсім природним способом виникла своєрідна, втім, позитивна модель мультикультуралізму, яка не лише існує у місті та, загалом, у всій Буковині й по сьогодні, а була визначальним імпульсом його розвитку та утвердження серед інших міст Європи та світу. Здається, що ця таємниця сягає вглиб віків, і починається ще з історії заселення Чернівців. Але насправді це не так.

На наш погляд, вона кодифікується лише у XIX ст. й головним чинником стало створення тут православної єпископської кафедри як духовної столиці Буковинського краю та заснування в Резиденції Університету – осередку книжної вченості та науки, школи християнської віри і благочестя. А стало це можливим деякою мірою завдяки державній програмі уряду Австро-Угорщини та головно ініціативам православного духовенства (визначну роль тут свого часу відіграв митрополит Євген), світських інтелектуалів, громадських і культурних діячів.

У цьому зв'язку варто згадати одного з перших прославлених у сонмі святих серед випускників тодішнього греко-орієнтального богословського факультету Університету священномученика Петра Зімоніча (1866 – 1941), митрополита Дабро-Боснійського, професора та ректора Рельєвської духовної семінарії (внесений до святців Сербської та Російської Православних Церков). Також необхідно відзначити і відомого у всьому православному світі вченого-каноніста та церковного історика, канонізованого Сербською Православною Церквою, священносповідника Никодима Мілаша (1845 – 1915), єпископа Далматинсько-Істрійського Буковинської Православної Церкви, ректора Белградської і Задарської духовних семінарій, удостоєного наукового ступеня доктора богослов'я саме на богословському факультеті в Чернівцях.

Серед знаних у православному світі церковних ієрархів варто також згадати Кирила Маркова (албанське ім'я – Коста

Пачу), який 1927 р. здобув ступінь доктора богослов'я на Теологічному факультеті Чернівецького університету, а 1953 р. став Патріархом Болгарської Церкви. Ймовірніше за все, через дружні стосунки з післявоєнним російським державним і церковним істеблішментом. До цієї плеяди варто віднести також відомого біблійного екзегета Юстина Мойсеску – четвертого патріарха Румунської Православної Церкви (1977 – 1986).

Не менше відомими його випускниками, котрі вплинули на формування теологічної освіти й духовності в багатьох європейських країнах, були: професор і протоієрей Лазар Міркович (1885 – 1968), протопресвітер Стефан Цанков (1881 – 1965) – член-кореспондент, а з 1932 р. дійсний член Болгарської академії наук і багато інших видатних священнослужителів, церковних і громадсько-культурних діячів, становлення яких так чи інакше пов'язане теологічними студіями у Чернівцях

Окрім Православної Церкви з її видатними постатями, духовно-просвітницькими інституціями, важливу роль тут відіграли культурні товариства, осередки, які сприяли розвиткові театрального мистецтва, де вистави відбувалися німецькою, українською, польською, ідиш та румунською мовами [20, с.431]. Таким ж активним було літературне життя Чернівців. Воно розвивалося «у взаємодії (а часом і в конкурентному змаганні) різних літератур – української, австро-німецької, румуно-молдавської, єврейської, польської, російської, які від цього збагачувалися, не втрачаючи, однак, своїх питомих, визначальних прикмет» [11, с.430].

Як бачимо, такий високий духовно-інтелектуальний, культурно-національний поступ міста, краю був би немислимий без духовно-інтелектуального центру – Православної Церкви Буковини та створеного під її егідою Чернівецького університету в стінах Резиденції буковинських митрополитів. Щоправда, викладання німецькою мовою мало контраверсійне значення у процесі національно-культурного розвою краю. Утім, австрійський уряд знайшов доволі раціональне пояснення необхідності викладання в Університеті німецькою мовою. Йшлося про те, що мова, яку підтримує держава, стане компромісною на шляху до уникнення можливих конфліктів на мовному ґрунті серед представників багатьох народностей [3, с.11]. Вважалося, що через німецьку мову тамтешня інтелектуальна еліта швидше інтегрується до

європейського соціокультурного простору та творчого процесу. Так, К. Францоз, який був родом із Галичини, писав: «Українцеві з Галичини, румунові з Трансільванії чи дунайських князівств, українцеві з Бессарабії і Волині новий Університет відкриє здобутки німецької освіти і тим самим не відірве його від свого народу, а виховає з нього удвічі кориснішого сина своєї землі» [17, с.64]. За німецьку мову виступали також і богослови. Вони розглядали її як стримуючий фактор на шляху до стихійної румунізації освіти в Університеті [14, с.38].

Як би хто не ставився до мовної та освітньої політики австрійського уряду і ролі в ній Православної Церкви, змушені визнати, що за більш, ніж 40 років існування «німецького» Університету на професорських посадах тут дійсно працювало лише кілька десятків вихідців з Буковини, а українців і поготів менше. Водночас ця німецькомовність не передбачала наступу на українську мову чи культуру, а скоріше була спрямована на звільнення від надмірних прорумуномовних впливів. Адже в Університеті все ж таки діяли кафедри з українською мовою викладання. Отже, хоча в його духовно-інтелектуальному житті переважала німецька культура, він значно вплинув і продовжує впливати на розвиток культури представників інших національностей, а надто ж українців, молдован, румунів. Без Університету навряд чи би вдалося виховати у буковинців почуття міжнаціональної толерантності, без якої утвердження загальнолюдських цінностей було б неможливе.

Одна із найвагоміших заслуг науковців і педагогів Чернівецького університету – їхня активна літературна діяльність, завдяки якій м. Чернівці стало відомим на увесь світ осередком літературно-мистецького життя Буковини. Відтоді і до наших днів Університет є тим інтелектуально-культурним середовищем, де гуртуються мислителі, художники, поети та письменники. Так було колись, так є і тепер. Багато хто долучався до самого створення Університету, прикрасивши його будівлі своїми розписами, інтер'єром і декором. Чимало й тих, хто прославив рідну альма матер у прозі, віршах чи піснях. Ще більше тих, хто присвятили власне життя викладацько-педагогічній діяльності. Та найбільше, звичайно, тих, хто здобув тут добру освіту і гідне виховання. У кожного з цих людей своя доля та історія успіху, але всіх їх колись

об'єднав Чернівецький університет у стінах Резиденції буковинських митрополитів.

Отже, піднесення Чернівецької і Буковинської єпархії до рівня автономної, самоврядної Митрополії, а фактично самостійної, автокефальної Православної Церкви в Австро-Угорській імперії – Буковинської Православної Церкви, відповідно, поява у Чернівцях Резиденції митрополитів Буковини і Далматії та заснування Університету забезпечило краєві широкі можливості і перспективи духовно-культурного, соціально-економічного та інтелектуального розвою, перетворивши його на один із важливих центрів не лише освіти і науки великої імперії, а й на джерело формування духовно-культурного життя Південно-Східної Європи, ба навіть світу.

Відтоді й дотепер Чернівецький університет залишається храмом Духу і Науки, а тривалий час завдяки функціонуванню Філософсько-теологічного факультету ще й головним духовно-просвітницьким осередком Буковинського краю. З його існуванням нерозривно пов'язані долі багатьох душпастирів, подвижників віри та благочестя, науково-педагогічних працівників, учених, які не лише здобули світову славу і визнання, а й, наголосимо ще раз, причислені багатьма національними церквами до лику святих. Їхні імена викарбувано золотими літерами на іконах, скрижалях історії та у серцях вдячних нащадків. Їхніми іменами вдячні нащадки нарекли вулиці, парки та сквери, наукові, громадсько-культурні та просвітницькі товариства, школи, бібліотеки.

А в Семінарській церкві (як і в двох інших, які функціонують в Університеті, храмах) щоденно лунає молитва: «за місто наше і, кожне місто і країну, й за тих, що по вірі живуть у них <…>, за тих, хто навчає і навчається, і за тих, що раніше спочили.., що тут, і повсюди лежать православних!». Так є і буде до тих пір, поки будуть ті, хто свідомий сповнення Заповідей Христа Спасителя й настанови апостола Павла про поминання наставників своїх (Євр. 13, 7).

Література

1. Ауслендер Р. Спогади про одне місто / Роза Ауслендер. – Пер. П. Рихла. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : ji.lviv.ua/n9texts/auslender.htm

2. Буковина: її минуле та сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж – Філядельфія – Дітройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
3. Гофлєхнер В. Роздуми про Чернівецький університет в контексті австрійських університетів / Вальтер Гофлєхнер // Міні-космос Буковини. Культурні здобутки регіону: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю Чернівецького університету (3–4 жовтня 2005 р.). – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 11–18.
4. Грамота Австрійського імператора Франца Йосипа про відкриття Чернівецького університету. Відень, 30 вересня 1875 (текст написано німецькою мовою на пергаменті) // Чернівецький обласний державний архів. – Ф. Р. 216. – оп. 4. – спр. 54. – Арк 3.
5. Жмундуляк Д. Д. Суспільно-політична складова «міфу Чернівців» другої половини XIX – початку XX ст. (за документами Державного архіву Чернівецької області) / Д.Жмундуляк // Архіви України. – 2011. – № 5 (275). – С. 10 – 21.
6. Жмундуляк Д. Сакральна архітектура Чернівців як ідейно-стильова домінанта іміджу міста / Д. Жмундуляк // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 253. – С. 161 – 167.
7. Листування Митрополита Іларіона / упоряд. о. Юрій Мицик. – К. : Видавн. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 556 с.
8. Марусик Т. Колишня резиденція буковинських митрополитів – пам'ятка архітектури світового значення / Тамара Марусик // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. ст. – Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 20 – 26.
9. Марусик Т., Коротун І. Архітектурне диво Чернівців / Т. В. Марусик, І. В. Коротун. – Чернівці : Букрек, 2019. – 324 с.
10. Масан О. Владика Євген (Гакман) – визначний діяч православної Церкви на Буковині в XIX столітті: нарис життя і діяльності / О Масан. – Чернівці: місто, 1999. – 76 с.
11. Мельничук Б. І. Сторінки літературного життя в Чернівцях / Богдан Мельничук // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто): [кол. монографія] / Заг. ред. В. Ботушанського. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – С. 387 – 431.
12. Михайловський В. «Просвіта» на Буковині: історія і сучасність / Володимир Михайловський // Слово Просвіти [Ел. версія]. – Режим доступу :

http://slovoprosvity.org/2013/04/25/prosvita-na-bukovyni-istoriia-i-sucha/ (назва з екрана).
13. Нарис Буковинської Православної Церкви. – Чернівці: Чернівецько-Буковинська єпархія, 2016. – 152 с.
14. Немет Т. М. Йозеф рицар фон Чіжман і утворення православного теологічного факультету в Чернівцях / Томас Марк Немет // Міні-космос Буковини. Культурні здобутки регіону: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю Чернівецького університету (3–4 жовтня 2005 р.). – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 28 – 41.
15. Никирса М. Забудова Чернівців: площі, вулиці, споруди, нові мікрорайони, перспектива (1774–2008 рр.) / Марія Никирса // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто): кол. монографія / Заг. ред. В. Ботушанського. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – С. 307 – 349.
16. Ракић Р. Православни богословски факултет у Черновцима / Радомир Ракић. – Београд : Хришћанска мисао, 2009. – 142 с.
17. Рихло П. Карл Еміль Францоз і заснування університету в Чернівцях / Петро Рихло // Міні-космос Буковини. Культурні здобутки регіону: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю Чернівецького університету (3–4 жовтня 2005 р.). – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 59 – 66.
18. Селезінка В. Золотої нитки не згубіть / В. М. Селезінка. – Чернівці : Буковина, 2001. – 252 с. : іл.
19. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII – XVII століть: організаційна структура та правовий статус / Ігор Скочиляс. Львів : Вид-во УКУ, 2010. – xxiv + 832 с.
20. Сулятицький Т. В. Театральне життя Чернівців (кінець XVIII – початок XXI ст.) / Тадей Сулятицький // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто): кол. монографія / Заг. ред. В. Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 431 – 465.
21. Філософсько-теологічний факультет : історія та сучасність (1875 – 1940, 1993 – 2013 рр.) : кол. монографія / гол. ред.: Балух В.О. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 224 с.
22. ФТФ – осередок філософсько-богословської освіти: культурно-просвітницька місія (1975 – 1940, 1994 – 2019): колективна монографія / гол. ред. Балух В. О. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2019. – 352 с.

23. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Резиденція православних митрополитів Буковини і Далмації) / координатор проекту : Степан Мельничук, текст та архівні матеріали : Михайло Чучко. – Чернівці : Наші книги, 2011. – 144 с.
24. Чеховський І. Г. Чернівці – місто зустрічі культур і релігій / Ігор Чеховський. – Чернівці : Місто, 2009. – 208 с.

4.4. Орнаментально-композиційна система декоративного різьблення іконостасу храму Трьох Святителів у Чернівцях

Мистецтво різьблення по дереву – невід'ємний компонент української сакральної культури, духовного надбання та художньої діяльності людства. Звичайно, кожний регіон, зокрема й буковинський, характеризується своїми особливостями щодо орнаментально-композиційної системи та професійними підходами у технології декоративного різьблення, а особливо, якщо йдеться про наповнення саме церковного декору.

Домінантою в інтер'єрі православного храму є, безумовно, іконостас, який відображає традиції іконографії та мистецькі смаки різних історичних періодів. А їх архітектурно-композиційна форма побудови і оздоблення виявляють культурну належність та своєрідність. Щодо українських іконостасів, то це – яскравий та своєрідний прояв явища світової культури, адже вони привертають увагу своєю оригінальністю, орнаментальними мотивами малярського та декоративного оздоблення.

До унікальних буковинських витворів мистецтва другої половини XIX ст., за часів Австро-Угорської імперії належить іконостас Семінарської церкви, освяченої на честь Трьох Святителів з оригінальним авторським задумом чеського архітектора Йозефа Главки [5, с. 4], аналогів якому немає не тільки в Україні, а й в усьому світі. Цей унікальний шедевр, повне завершення якого припадає на 1880 р. [7, с. 187–189], гармонійно вливається у високохудожнє облаштування храмового інтер'єру та поєднується з дивовижним розмаїттям всього архітектурного ансамблю Резиденції митрополитів Буковини і Далмації. Нині